-Edebî Eleştiri Nereye Gidiyor?-

Edebî yargının buhranı hiç şüphesiz Julien Gracq'ın meşhur yergisinden (*La Littérature à l'estomac*-Midedeki Edebiyat,1950*)* öncesine dayanmaktadır. Fransa'nın 19. Yüzyıl'ı, hem kısmen Alman modelinden esinlenmiş belirli bir yüksek öğretimin yürürlüğe konmasıyla akademik eleştirinin iktidara gelişine, hem de basın eleştirisinin yükselişine tanık olmakla beraber, sevimli bir saçmalığı açığa vurur: Sainte-Beuve, Augustine Blanchecotte'un şiirlerine bayılıyordu, basın Béranger'yi zamanının en iyi şairi olarak överken Rimbaud'nun dizelerinin 'anlaşılmaz, tuhaf ve saçma' olduğundan yakınan Rémy de Gourmont haricinde hiçkimse Lautréamont hakkında tek kelime etmiyordu. Sözde bir tarihsel nesnelliğin işletmeciliğini yapıyor olsa da, akademik eleştirinin daha iyi durumda olduğu söylenemezdi: Önemli profesör Gustave Lanson, birçok kez yeniden basılan nüfuzlu eseri *Histoire de la Littérature Française*'de [Fransız Edebiyatının Tarihi] Baudelaire'in 'aşağı romantizm'ine, 'iddialı hoyratlık'ına yazıklanıyordu. Simgecileri anlamayan Lanson, birkaç nesil çömezi etkileyecekti.

Böylesi boşluklar kimileri için, estetik düzenin ânında bir değerlendirmesini sunmayı görev edinmiş alımlama eleştirisiyle, kanonize eserleri açımlayan ve değer biçmekten çekinen etüt eleştirisi arasındaki kökten ayrımı meşru kılmıştır. Yanılgılarla kendini rezil etmeye artık cüret edemeyen, matematiğin ve fiziğin sahip olduğu saygınlığa duyduğu arzuyla kamçılanmış akademik eleştiri, söyleminde 1970'lerde yapısalcı devrimle doruk noktasına ulaşan bir yalancı-bilimselleşmeye gidecekti. Bunun, bugün hâlâ görülebilen epey olumsuz sonuçları olmuştur: şeyleşme, yansızlaşma, karmaşıklaşma, eleştirel düşünüşün nitelik değiştirmesi, donanımlı okurun yitirilmesi ve birçok öğrencinin boğazında kalan bir pas tadı. Üniversiteler edebiyatı bir sanat olarak ele almayı bilmiyorlar, burası ayrı bir tartışma konusu. (Bkz. *Le Reliquat scintillant: pour une renaissance de la critique littéraire*-Pırıldayan kalıntı: edebî eleştirinin yenidendoğuşu için, Nizet, 2005) Yazılı basına gelince, o, uygulamasının Yunanca kökeninin (*krinein*: ayırt etmek) ona benimsettiği gibi, yargılıyor; sapı samandan ayırıyor- en azından öyle yaptığını sanıyor.

Zira bunu engelleyen pek çok unsur var. Öncelikle, okurlar şu olumsuz etkilerin az çok bilincindeler: edebî poligrafi ve jakobenizm, ahbaplık ve kişisel hınçlar, rüşvet, satış listeleri, moda fenomenleri, güncel siyasetin etkisi, basın organlarındaki iç sansür vb. Gerek yayın seçiminde, gerekse yargı belirtmede eserlerin dışında kalan birçok faktör devreye giriyor. Önceden belirlenmiş bir kalıba göre ve çoğunlukla fazlasıyla kısa tutarak nitelikli bir makale yazmak elbette kolay değil: kırıcı yargıdan ve edebî sütun kâtiplerinin bir kısmının memnuniyetle boyun eğdiği bu *görüşçülük*ten kaçınmak için, geliştirebilmek, açıklayabilmek özellikle gerekiyor. Ama eksik olan, bilhassa kültür ve sağlam bir eğitim- özetle, eleştiri yeterliği. 1925 senesinde, gazeteci Antoine Albalat güncelliğini hâlâ koruyan bir tespitte bulunuyordu: 'Sıradan eleştirmenlerin yetersizliği, okuma eksikliğinden ve bunun sonucu olarak da karşılaştırmaların ve bakış açılarının eksikliğinden kaynaklanır' (*Nasıl yazar olunur*).

Okumaların bolluğu, klasik yazarların izlenmesi beğeniyi oluşturur ve yargıyı inceltir. İngiliz filozof David Hume'un belirttiği gibi, 'güzelliğin bir biçiminin sürekli incelenmesi ya da gözlenmesi' kişiyi inceliğe, titizliğe götürür; bu da ona ayırt etme

duyusu verir: 'Eleştirmen incelikten yoksun olduğunda, hiçbir ayrım olmaksızın yargıda bulunur ve nesnenin yalnızca en kaba ve somut niteliklerinden etkilenir: ince özellikleri fark etmez ve göz önünde bulunduramaz.' Önceki edebiyatın daha derinlikli bir bilgisi de, aynı şekilde, bir yapıtın hangi geleneği sürdürdüğünü, nasıl bir modeli (tür, biçim, konu ve diğer) izlediğini, klişeler mi içerdiğini yoksa tam tersine kendinden önceki yazın kurallarına karşı mı geldiğini kavramayı sağlar. Aldatıcı, hoşa giden/gitmeyen ayrımı tarafından saptırılmış bir değerlendirmeden kaçınmayı sağlayan tam da bu tür bir yaklaşımdır. Sainte-Beuve'ün vurgulamış olduğu gibi, işte yazar-eleştirmenlerin bir kısmının kusuru: 'Eğer kişinin kendisi sanatçı ve üreticiyse, hızla sınırlamaya varan belirli bir beğeniye sahiptir, kendi yapıtı önünde durmaktadır, bu çan kulesini asla gözden yitirmez.' Örnekler çoğaltılabilir: Tolstoy, Şekspir'i anlamadı; Lamartin, Lafonten'in ahlakçı şiirine tahammül edemiyordu ve *Göl*'ün [*Lac*] yazarının da Flaubert'in gözünde hiçbir itibarı yoktu. Gazeteci-yazarın yargılamaya aldığı yapıtı âleme rezil etme tehlikesine atılması için bu yapıtın kendi kişisel ölçütlerine uymuyor olması yeterlidir. Bu eğilim her okurda kuşkusuz mevcuttur: Duyarlığımız bizi belli bir türden kitaplara götürürken, başka kitapları reddederiz. Ancak bu duyarlık, eleştirel etüt esnasında hesaba katılmamalıdır bile.

Eleştirmenlik doğaçlaması yapılamaz. Edebî eleştiri, dünyanın en adil biçimde paylaşılmış şeyi değildir. Sağduyu ve sözcük sevgisi yetmez, bunun yanısıra eğilip bükülebilen ama sıkı bir yönteme** sahip olmak, bir dizi kesin kavrama ve sağlam bilgiye hâkim olmak gerekir.

** Bir kısım eleştirmenin okula dönmekle iyi yapacağını düşünmeme sebep olan küçük bir kişisel örnek. 2003 eylülünde, *La théorie de la petite cloche* 'u [Küçük Çanın Kuramı] yayımlamıştım (Anne Carrière Yayınları). Bu, 'Paulo Coelho, Halil Cibran, Christian Bobin havasında' eğitici romana ve alegoriye yakın, evlat sevgisi üzerine bir hikâyeydi. Bu hikâye, birinci tekil şahısta, yani babasını on yaşındayken kaybetmiş bir anlatıcı tarafından aktarılıyor. Söz konusu olan enikonu kurmaca; ama ben kitap kapağına 'anlatı' sözcüğünü koymaya karar vermiştim: Bir yandan bu metin 'geleneksel' denen roman yapısına uymuyor gibi gözüküyordu bana, diğer yandan da, bunun nasıl karşılacağını ölçmek istiyordum. 'Anlatı' terimi (hangi sözlükte belirtilirse belirtilsin) gerçeklere ya da kurmaca olaylara dayanabileceğinden, bir belirsizlik bırakmak istemiştim aslında. Başarısız olmadı bu: Bir desteden fazla yayında, babamın, ben on yaşındayken ölmüş olduğunu okuyabildim- bu doğru olmadığı hâlde. Ortalama okuyucunun kendini kaptırdığını tasarlayabiliyorum: Peşinde olduğum şey buydu zaten. Ama bir eleştirmenin? Nasıl olur da o düzeyde, yazar ve anlatıcı birbirine karıştırılabilir, altıncı sınıfta öğrenilen ayrım yapılamaz?

Yine de, erkenden mezara giren babamın yaptığı gibi iyimserliğimizi koruyalım; kendisi, öldüğünü sanan ve onu görünce şaşıran gelip geçenlere şöyle yanıt veriyor şakayla: 'Yirmi senedir, en sevdiğim şarkı *Prendre un enfant par le main* idi; şimdiyse, *I will survive*!'

olivier larizza
(çev. ITIRI/2008 – Olcay Sevimli, Yeşim Ataç, Xalid Aslanov, Selda Erdem)